

YOZMA DISKURSDA MODALLIKNING IFODALANISH USULLARI

Ahadova Hulkaroy Zarifxon qizi,
O'zDJTU Ingliz tili Amaliy fanlar №2 kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya

Hozirgi maqola modal fe'llarning leksiko-semantik xususiyatlarini o'rganish maqsadida o'zbek va ingliz tillaridagi ertaklarni tahlil qilishni ko'zda tutadi. Ushbu tadqiqotning asosiy maqsadi yozma matnlarda modal fe'llarning semantik xususiyatlarini aniqlashdir, bu esa ikki til an'alaridagi ertaklar to'plamlarini o'rganish orqali amalga oshiriladi. Tadqiqot davomida modal fe'llarning o'zbek va ingliz tillaridagi ishlatilishi va ularning semantik xususiyatlari chuqur tahlil qilingan. Modal fe'llar, masalan, "must", "can", "may" kabi so'zlar, o'z kontekstiga qarab turli xil ma'nolarni ifodalash imkoniyatiga ega. Bu esa modalitelerin xilma-xilligini ko'rsatadi va ularning semantik rolini yanada boyitadi.

Kalit so'zlar: modallik, ertaklar, modal fe'llar, leksik-semantik xususiyatlari, epistemik, deontic

THE WAYS OF EXPRESSING MODALITY IN WRITTEN DISCOURSE

Akhadova Khulkaroy Zarifkhan kizi,
UzSWLU, EFL teacher at the Department of Applied Sciences № 2

Abstract

The current paper discusses the lexico-semantic peculiarities of modal verbs by the analysis of fairy tales in Uzbek and English languages. The aim of the research is to determine the semantic features of modal verbs in written discourse through overview of the fairy tale collections in both languages. The analysis is based on descriptive method which activates the types of modality according to the usage of modal verbs and grammatical structures of verbs, word combinations in Uzbek language which represents modal meaning. The results of

the research indicate that one modal verb *must* expresses several meaning in context and it conveys different type of modality. It brings out the polysemy of the modal verbs in different written discourse.

Key words: modality, fairy tales, modal verbs, lexico-semantic features, polysemy, epistemic, deontic

Способы выражения модальности в письменном дискурсе

Ахадова Хулкаррой Зарифхон кизи,

Преподаватель кафедры прикладных наук №2, УзГУМЯ

Аннотация

Данная статья посвящена лексико-семантическому анализу модальных глаголов в узбекских и английских сказках. Основная цель исследования заключается в выявлении семантических особенностей модальных глаголов в письменных текстах, что достигается путем сравнительного изучения сказочных сборников обеих языковых традиций. В ходе работы был проведен глубокий анализ функционирования модальных глаголов, таких как "must", "can", "may", в узбекском и английском языках, а также их контекстуальная вариативность. Исследование демонстрирует многообразие модальностей и подчеркивает богатство их семантической роли.

Ключевые слова: модальность, сказки, модальные глаголы, лексико-семантические особенности/характеристики, эпистемический, деонтический модальность

Kirish

Til asosiy muloqot vositasi sifatida inson hayotida muhim rol tutadi. Lingvistikada modallik — hodisalarning zarurligi va mumkinligini ifodalovchi kategoriyadir. Modallashtirilgan jumla asosiy yoki oldingi tushunchani ifodalaydi ("oldingi" soʻzining paydo boʻlishi oʻrta asr mantiqchilari tomonidan kiritilgan).

Masalan, “Ann uyda bo‘lishi mumkin” deganda imkoniyat ko‘rsatilsa, “Ann uyda bo‘lishi kerak” deganda esa uning ehtimolan uyda ekani ta’kidlanadi. Modalilikning vaqt bilan bog‘liq analogi “vaqtililik” deb atalishi mumkin, ammo bu holatda asosan vaqt va aspektga oid fe’l shakllari qo‘llaniladi.

Modallik jumla-bayon darajasida keng o‘rganilgan bo‘lib, gapiruvchining bayon mazmuniga bo‘lgan munosabatini (sub’yektiv modallik) hamda mazmunning haqiqat bilan bog‘liqligini (ob’yektiv modallik) ifodalaydi. Birinchi holatda modallik maxsus modal so‘zlar, zarflar va ohanglar (afsuski, baxtiyorlik bilan, afsus va h.k.) orqali, ikkinchisida esa fe’llarning kayfiyat shakllari hamda bayon etish, imkoniyat, istak, buyruq ma’nosidagi so‘zlar orqali hosil bo‘ladi.

Adabiyotlar tahlili

M. K. Xellideyga ko‘ra, modallik — bu muloqotning asosiy funksional jihati bo‘lib, odamlar o‘rtasidagi munosabatlarni ifodalovchi va muloqotda ishtirok etayotgan shaxsning fikrini taqdim etuvchi vositadir.

Obyektiv modallik — bu bildirilayotgan fikrning haqiqatga munosabati (real yoki noreal, imkon yoki imkonsiz, zarur yoki ehtimoliy kabi)ni anglatadi va u grammatik hamda leksik vosital (mayl, modal so‘z, yuklama, intonatsiya) orqali ifodalanadi. Subyektiv modallik esa so‘zlovchining aytilayotgan fikrga (ishonch yoki shubha, rozilik yoki norozilik, hissiy baho) munosabatini ko‘rsatadi va so‘z tartibi, intonatsiya, takror, modal so‘z, yuklama, undov, kirish so‘z, so‘z birikmasi va kirish gaplar yordamida namoyon bo‘ladi. (Uzbekiston Milliy Ensiklopediyasi)

Epistemik modallik turi hikoyaning nuqtai nazari va voqelikni ifodalovchi gaplar orqali so‘zlovchining qat’iy yoki noaniq munosabatini aks ettiradi. Modal fe’llarning ishlatilishi esa tilning grammatik qatlami bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin (Simpson, 1993). **Deontik modallik** kontekstda majburiyat zarurligini ifodalaydi. Masalan, “*Tom jarima to‘lashi kerak*” jumlasida, uning noqonuniy

to‘xtab qolishi Tomning jarimani to‘lash majburiyatini bildiradi. Ushbu gapning ma’nosi bajarilishi shart bo‘lgan harakat majburiyatini ko‘rsatadi.

Metodlar va materiallar

Mazkur tadqiqot ingliz va o‘zbek ertaklarining leksiko-semantik tahlili va adabiyotlar sharhidan iborat bo‘lib, modal fe’llarning ko‘p ma’noliligi va uning turlarini o‘rganishga qaratilgan. Ertaklarda tasvirlangan olam haqiqiy bo‘lmagan dunyo hisoblanadi, chunki u tasavvur va sehrli voqealarga asoslangan. Adabiyotlar sharhi qismida turli manbalar, nazariyalar va olimlarning fikrlari ko‘rib chiqilgan. Palmer, Papafragou, Kratzer va boshqa olimlar modal fe’llarning semantik xususiyatlari bo‘yicha tasniflarini aniqlaganlar. Ishlatilgan adabiyotlar qatoriga Jacobs tomonidan to‘plangan “Ingliz xalq ertaklari”, Grimmning ertaklari va “Uch og‘a-ini botirlar” nomli o‘zbek ertak to‘plami kiradi.

Natija va tahlillar

Ertaklarda modal ma’noni ifodalash ko‘pincha qahramonlar dialoglari va nutqlarida namoyon bo‘ladi. Modal fe’llarning leksiko-semantik xususiyatlari o‘zbek va ingliz ertaklari misollarida o‘rganilgan. Haqiqatan ham modal fe’llar yordamchi fe’llar yoki modal so‘zlar orqali ifodalanadi, masalan: *mumkin, kerak, zarur, shart, -sa* va boshqalar. Yuqorida ta’kidlanganidek, semantik tasnifga ko‘ra, modal fe’llarning turli turlari yozuvchining vaziyatga bo‘lgan qarashini aks ettiradi.

*So one evening she had gone down to draw the beer, and she happened to look up at the ceiling while she was drawing, and she saw a mallet stuck in one of the beams. It **must have been** there a long, long time, but somehow or other she had never noticed it before, and she began a-thinking. (The three sillies)* Hozirgi parcha milliy ingliz ertagi “The Three Silles” (R. Jacobson tomonidan to‘plangan “English Fairy Tales”)dan olingan bo‘lib, «It must have been» modal ifodasi *imkoniyat* ma’nosini beradi. Muallif bu ifoda orqali vaziyatga oid ehtimoliy yoki

mumkin bo'lgan taxminlarini bildiradi. Shunday qilib, ushbu modal ifoda modallikning **epistemik** shakliga mansubdir.

Ingliz tilidagi modal fe'l must o'zbek tilida uning modallik ma'nosiga qarab turlicha ifodalanadi. Masalan, imkoniyatni bildirganda u mumkin, bo'lishi mumkin, bo'lsa kerak kabi yordamchi so'zlar orqali ifodalanadi. Agar must majburiyatni bildirsa, unda shart, zarur so'zlari hamda majburiyat yoki shartlikni bildiruvchi qo'shimchalar (-sa, -san, -sang) qo'llaniladi. Shu bilan birga, must so'rov yoki gapiruvchining irodasini ifodalaganda kerak so'zi va -shing kerak qo'shimchasidan foydalaniladi.

*Baroqvoy bilan menga o'xshab soddaroq, oddiyroq bo'lasan. ("Uch og'a ini-botirlar") -You **must be** naive and modest like me and Barokvovoy.* Modal fe'l **must**ning kontekstual ma'nosi gapiruvchi tomonidan bildirilgan majburiyat va shartni ochib beradi. Bu ma'no fe'lga qo'shimcha sifatida qo'shiladigan **-sa(n)** qo'shimchasi orqali ifodalanadi; masalan, *bo'lasan* so'zi gapiruvchi tomonidan aytilgan *majburiy shartni* bildiradi. Shu tariqa, u **deontik** modallik doirasidagi majburiyatni ifodalaydi.

Xulosa

Umuman olganda, modal fe'llar vaziyatga qarab turli ma'nolarni ifodalashi mumkin. Ularning semantik xususiyatlari polisemiyaning ochib beradi va bu masala Papafragou, Palmer, Kratzer kabi olimlar tomonidan o'rganilgan. Hozirgi tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, o'zbek va ingliz xalq ertaklaridagi modal fe'llar muallifning voqealarga nisbatan munosabatini aks ettirgan holda majburiyat, imkoniyat, istak, ruxsat va iroda ma'nolarini ifodalaydi. Umuman olganda, epistemik modallik ko'proq ko'rib chiqiladi va must hamda may (kerak, bo'lishi mumkin) modallarining polisemiyasi kontekstda tahlil qilinadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Anna Papafragou, “Modality in language development: a reconsideration of the evidence”, 1997.
2. Coates J. The Semantics of the modal auxiliaries. London & Canberra: Croom Helm. 1983
3. Hacquard, Valentine. 2006. Aspects of Modality. Ph.D. Thesis. Massachusetts Institute of Technology.
4. Joseph Jacobs, “English fairy tales” Collection, Pennsylvania University, 2005
5. Kratzer A. What 'must' and 'can' must and can mean. Linguistics and Philosophy 1. 337-55. 1977.
6. Kratzer A. The notional category of modality. In H.-J. Eikmeyer & H. Rieser (eds.). Words worlds and contexts. Berlin: Walter de Gruyter. 1981
7. Palmer F. Modality and the English modals. 2nd ed. London & New York: Longman. 1990
8. Uch og'ayni botirlar. O'zbek xalq ertaklari. - Toshkent: Yangi asr avlodi, 2017.
9. Valentine Hacquard & Ailís Cournane, “Themes and variations in the expression of modality”, New York, Maryland